

İnsani Gelişme Endeksinin Bir Bileşeni Olan Yaşam Beklentisinin Farklı Gelir Grupları Açısından Yakınsaması

Özet

İnsani Gelişme Endeksi'nin eşit ağırlıklı üç unsurundan biri olan sağlık göstergelerinin bir gelişmişlik göstergesi olmaktan çıktığı savı 1972-2020 yılları arasındaki dönem için incelenmiştir. Çalışmanın ilk aşamasında, dünya ülkelerinin yüksek gelirli, orta gelirli (üst ve alt orta) ve düşük gelirli olarak sınıflandırılması bağlamında yaşam beklentisinin gelişimi betimsel olarak incelenmiştir. Her bir gruptaki ortalama yaşam beklentisi 1972 yılında 100 olarak alınırsa, yaşam beklentisinin en çok düşük gelirli ülkelerde (140,9) arttığı, bunu orta gelirli (128,6) ve yüksek gelirli ülkelerin (112,8) izlediği görülebilir. Ayrıca bu durum birim kök testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Yüksek, orta ve düşük gelir gruplarının ortalama yaşam değerinin en yüksek yaşam değerini temsil eden Japonya ile ilişkilendirilmesiyle elde edilen seriler düzeyde durağandır. Dolayısıyla dünyada ülkeler arasında gelir açısından gelişmişlik farkının giderek derinleşmesi, bir ıraksama mekanizmasına yol açarken, ortalama yaşam açısından gelişmişlik farkının giderek daralması, yani ortalama yaşam açısından yakınsamanın varlığı dikkat çekmektedir. Sağlık yakınsamasında hem insani güdüler hem de bireysel güdüler (son pandemide olduğu gibi tüm insanlık kurtulmazsa kimsenin kurtuluşunun mümkün olmayacağını farkına varılması) etkili olmuştur.

Convergence of Life Expectancy, a Component of Human Development Index, from the Perspective of Different Income Groups

Abstract

The argument that health indicators, which are one of the three equally weighted elements of the Human Development Index, have ceased to be an indicator of development was examined for the period between 1972 and 2020. In the first stage of the study, the evolution of life expectancy was examined descriptively in the context of the classification of the world's countries as high-income, middle-income (upper and lower middle) and low-income. If the average life expectancy in each group is taken as 100 in 1972, it can be seen that life expectancy has increased most in low-income countries (140.9), followed by middle-income (128.6) and high-income countries (112.8). In addition, this situation was analyzed using unit root tests. The series obtained by relating the average life value of the high-, middle-, and low-income groups to Japan, which represents the highest life value, are stationary at the level. Therefore, it is noteworthy that the development gap between countries in the world in terms of income is gradually deepening, giving rise to a divergence mechanism, while the development gap in terms of average life is gradually narrowing, that is, the existence of convergence in terms of average life. In the convergence of health, both humanistic motives and individual motives (the realization that if all humanity is not saved, as in the last pandemic, no one's salvation will be possible) have been effective.

Prof. Dr. Selahattin Sarı (Doğuş University, İstanbul, Türkiye)

ORCID: 0000-0003-3218-2753 Email: 1950ssari@gmail.com

Asst. Prof. Dr. Adem Türkmen (Erzurum Technical University, Erzurum, Türkiye)

ORCID: 0000-0002-1534-2332 Email: adem.turkmen@erzurum.edu.tr

Dr. Hatıra Sadeghzadeh Emsen (Atatürk University, Erzurum, Türkiye)

ORCID: 0000-0001-8824-0401 Email: sadeghzadeh@gmail.com

Prof. Dr. Ömer Selçuk Emsen (Atatürk University, Erzurum, Türkiye)

ORCID: 0000-0002-1809-0513 Email: osemisen@hotmail.com

Submitted on: 2023-10-01 Accepted on: 2024-07-17

1 Giriş

Ekonomik refah açısından yapılan tanımlamalar öncesinde kalkınma kavramı, genel olarak reel gelirden oluşan artışlar nedeniyle ekonomik büyüme ile temsil edildiğine dair bakış açısı özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tartışmalı kabul edilmeye başlanmıştır. Bu bakış açısının temelinde zenginliğe atıfta bulunulurken - özellikle Klasik iktisatçılarda- zenginliğin üretim gücü ve bunun yansıması olan gelir ile eşanlı kabul edilmesi yatmaktadır. Kalkınma iktisadının yükselişe geçtiği 1950'li yıllardan itibaren gelir unsuruna ilaveten insani yaşam göstergeleri çerçevesinde daha kapsamlı bir tanımlama yapılması gerekliliği ön plana çıkmıştır.

İnsani gelişmişlik tanımlamaları çerçevesinde insanların yeteneklerini genişletmesi, yani "ekonomik [insani] gelişme süreci" olgusu Sen (1984) tarafından gündeme getirilmiştir. Buna kanun ve düzen, barış, güvenlik ve özgürlük gibi eşit derecede önemli kabul edilebilecek başka boyutların da eklenebileceği ileri sürülmüş, ancak insani gelişme endeksinin (human development index-HDI) bileşenlerinin kabul edilebilir bir göstergeler seti sağladığı öne sürülmüştür (Dasgupta ve Weale, 1992). Dolayısıyla HDI'da ekonomik boyutu temsilen gelire ilaveten eğitim ve sağlık unsurlarının da önemsenmesi gerekliliği ifade edilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda "insanların uzun ve sağlıklı bir yaşam sürmeleri, bilgi edinmeleri ve iyi bir yaşam standardı için gerekli kaynaklara erişmeleri" temel seçenekler olarak ortaya konulmuştur. Böylece UNDP tarafından hazırlanan HDI, dört unsurdan müteşekkil bir gösterge ile resmedilir olmuştur. Bileşenleri ise insan gelişiminin üç ana boyutunu yansıtmaktadır: uzun ömür, bilgi ve kaynaklara erişim (Noorbakhsh, 1998: 590).

HDI'nın oluşturulurken, onu oluşturan bileşenler, ele alınan ülke değerinin en üst ülke değerine oranlanmasıyla hesaplanır ve sadece gelir değişkenini logaritmik formda kullanılır. Dolayısıyla dünyada ülkeler arasındaki gelir açısından gelişmişlik farkının giderek derinleşmesine, yani bir iraksama mekanizmasının işlemesine karşılık, zorunlu temel eğitimin dünya genelinde yaygınlaşmasıyla bu göstergenin ülkeler arasında benzeşik hale geldiği açıktır. Diğer taraftan ortalama yaşam açısından ülkeler arasında farkın giderek kapandığı, yani son 50 yıllık periyotta bu göstergede de yakınsamanın işlediği söylenebilir. Sağlıktaki yakınsamada, dünya ölçeğinde gelişmelerin kısıtlanmaksızın diğer ülkelere de yayılmasında gerek hümanist motifler gerekse son pandemide olduğu gibi tüm insanlığın kurtarılabilmesi halinde hiç kimsenin kurtuluşunun mümkün olmayacağını idraki şeklindeki bireysel motifler etkili olmuştur.

Bu çalışmada HDI göstergelerinden sağlıktaki yakınsama mekanizmasının işlediğine dair hipotez araştırma konusu yapılmıştır. Bunun için çalışmada hem grafiksel gösterimlerle hem de ekonometrik analizlerle düşük, orta ve yüksek gelirli ülke gruplarının ilgili yılda dünyada en yüksek ortalama yaşam süresine sahip ülkeye yakınsayıp yakınsamadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yakınsamanın gerçekleşip gerçekleşmediğine dair incelemeler öncesinde, çalışmanın ikinci kısmında kalkınma göstergesi arayışları çerçevesinde HDI'nın süreci anlatılmıştır. Üçüncü kısımda HDI'nın geliştirilmesi ve böylece yeni göstergelerle tanımlanması gerektiğine dair tartışmalara yer verilmiştir. Dördüncü kısımda ise HDI bileşenlerinde sağlığı temsil eden ortalama yaşam göstergesinin gerek insani perspektiften kaynaklanan yeniliklerin paylaşımı, gerekse son pandemide de görüldüğü gibi tüm insanlığın iyileştirilemediği bir dünyada gelişmişlerin rahat bir yaşam süremeyeceği gibi gerekçelerle sağlık bağlamındaki paylaşımın dünya genelinde ortalama yaşamı yükselttiğine dair hipotez tanımlayıcı ve zaman serisi analizleriyle inceleme konusu yapılmıştır. Sonuç kısmında ise HDI'ya ilişkin literatürdeki tartışmalara, eğitimde zorunlu uygulamalara ve sağlıktaki paylaşım dayalı politikalara bağlı olarak özellikle sağlık göstergesinin yakınsama göstermesi bağlamında kalkınmışlık göstergesi olmaktan çıktığına temas edilmiştir.

2 Gelişmişlik Göstergesi Olarak HDI

Kişi başına gelir öncelikli bakış açısıyla refahın sorgulanırlılığının kökeninde, Birleşmiş Milletlerin 1954'te sosyal politika ve planlama üzerine hazırladığı bir rapor yer almaktadır. 1969'da ise sosyal politika ve planlama uzmanları, ekonomik kalkınmanın geniş yoksulluk, durgunluk, marjinalite ile ekonomik ve sosyal ilerlemeden açıkça dışlananları vurgulamıştır. 1970'lerin sonunda bir grup akademisyen, ekonomik büyümenin tek başına yoksulluk sorununun makul addedilecek bir süre içinde çözülemeyeceğine temas ederken bir grup akademisyen de gelişmenin ekonomik olarak görülmesinin ötesine geçilerek insan potansiyelinin gerçekleştirecek koşulların yaratılması gerektiğine işaret etmiştir. Bir kısım iktisatçı da kalkınma programlarının hedefi olarak salt makroekonomik hedefler yerine, temel ihtiyaçların karşılanması önermesinde bulunarak, vurguyu insani hedeflere kaydırmaya çalışmıştır. Geleneksel kalkınma ekonomisinin en önemli eksikliği ise "insanların yetkilerinden ve bu yetkilerin yarattığı yeteneklerden ziyade ulusal ürüne, toplam gelire ve belirli malların toplam arzına odaklanması" olarak görülmüştür (Noorbakhsh, 1998: 589-590).

İktisadi gelişmeyi daha çok nicel gösterge olarak fert başına ulusal gelirdeki artış ile tanımlamanın sakıncaları özellikle kalkınma iktisadının düşüşe geçmesine paralel olarak yaygınlaşmıştır. Popüler ekol olarak büyüme iktisatçıları, ülkedeki kişi başına gelirin artırılmasıyla birlikte kalkınma iktisatçılarından öne sürdükleri argüman ya da sorunların da ortadan kalkacağına temas etmektedirler. Özellikle klasik ve neo-klasik perspektif, öndeki ülkelerin durağan büyüme sürecine girerek geriden gelen ülkeler ile aralarındaki mesafenin kapanacağını iddia etmektedir. Bu görüşe karşılık, ortalama bir ölçüt olan kişi başına gelir artışının yoksulluk içerisinde yaşayan insan sayısını ve durumlarını yansıtmadığı; sağlık, eğitim, siyasal ve sosyal özgürlüklerin yararları gibi insan refahıyla

doğrudan ilişkili çok sayıda spesifik faktörlerin soyut bir gösterge olduğu (Kelley, 1991: 315) 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında dile getirilmeye başlanmıştır.

Kalkınmanın daha çok nitel göstergeler ile tanımlanması gerekliliği ve bu göstergelerin de ölçülebilirlik sorununu bünyesinde taşıması nedeniyle ülkeler arası gelişmişlik farklarını resmeden bir kalkınmışlık betimlemesi yapmak güç olmuştur. Bu durumun özellikle istatistik ve ekonometrideki ilerlemeler bağlamında ölçümünün gerçekleştirilebilirliği ile birlikte kısmen de olsa aşılımaya başlanmasına paralel olarak nicel ve nitel göstergelerin harmonizesi biçimindeki kalkınmışlık göstergeleri geliştirilmeye başlanmıştır. 1980'lerin sonuna kadar en sık kullanılan refah ve yoksulluk endeksleri genellikle minimum kalori gereksinimine bağlı olan, belirli bir mal ve hizmet paketi cinsinden tanımlanan mutlak bir standarda dayanmaktaydı. Örneğin, Dünya Kalkınma Raporu 1990'nda [WDR-1990] 1985 dolar bazlı satın alma gücü paritesinde fert başı 370 ABD doları alınır ve ölçümünde de GSYH/N kullanılır; burada N nüfusu temsil eder. Bu değer, bazı düşük gelirli ülkelerdeki yoksulluk sınırının üst sınırını ifade eder (Kelley, 1991: 316).

Gelişmişliği gelir ile resmetmenin sakıncaları üzerine tartışmalar eşliğinde, bunun insani gelişmeye yansımaları boyutu önem arz etmeye başlamış ve bu bağlamda gelir dışındaki göstergeleri içeren bir tanımlamanın görece daha rasyonel bir ölçüt olacağı ileri sürülmüştür. Böylece bir ulusun reel servetinin aslında insanların olduğuna ve kalkınmanın temel amacının ise insanların uzun, sağlıklı ve yaratıcı yaşamlar sürmeleri için elverişli bir ortamın oluşturulması gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Bu basit gerçeklikte meta birikimi ve finansal zenginlik ile ilgili endişeler genellikle ihmal edilir. Bu savın altında yatan temel düşünce, Aristoteles ve sonrası kadim düşünürlere kadar geriye götürülebilecek görüşlere dayanmaktadır. Diğer taraftan Solow modelini geliştiren Mankiw, Romer ve Weil (1992) gibi içsel büyümeciler, fiziki sermayeye ilaveten eğitim ve sağlığı da kapsayan beşerî sermaye yapısını ileri sürmüşlerdir (Engineer ve King, 2013).

İnsani gelişmenin temelinde, uzun yaşayabilme olasılığı, bilgi edinebilme ile iyi bir yaşam standardına ulaşabilme ve topluluk yaşamına katılım yatmaktadır. Bahsi geçen üç bileşene dayalı olarak ilk defa Pakistanlı iktisatçı Mahbub ul Haq tarafından oluşturulan bir endeks türetilirken (Bilbao-Ubillos, 2013: 474), bunda da Amartya Sen'in 1985'teki yazdıkları temel alınmıştır. Hazırlanan raporda başta Latin Amerika ve Afrika olmak üzere gelişmekte olan birçok ülke için on yıllık bir ekonomik kriz olan 1980'lerde, ülkelerin insani gelişmedeki eşitsiz ilerlemesi ışığında, insanlara yeniden ilgi gösterilmesi gerektiği savunulmuştur (Dervis ve Klugman, 2011). Böylece insani gelişmişlik göstergeleri içerisinde en yaygın olan İnsani Gelişmişlik Endeksi (Human Development Index-HDI); Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (United Nations Development Program-UNDP) New York-Oxford University'ye hazırlattığı İnsani Gelişme Raporu (Human Development Report-HDR) ile birlikte 1990'da ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla gelire dayalı ekonomik büyüme ölçütünü de içerecek şekilde bir ekonomik kalkınma ölçütü arayışı çerçevesinde, eğitim ve sağlığı da kuşatması nedeniyle HDI'nın önemli bir işlev üstlendiği ileri sürülmüştür (Klugman vd., 2011). Diğer bir ifadeyle HDI'ya dayanak oluşturan HDR'ye göre en temelde sağlıklı ve uzun yaşam sürmek, eğitim almak ve iyi bir yaşam standardına sahip olmak suretiyle kalkınmanın sonuç vereceği ifade edilirken, siyasal özgürlükler, garantili insan hakları ve kişisel öz saygıyla, bunların hem artırılacağı hem de kolaylaştırılacağı ifade edilmiştir (Kelley, 1991: 316).

$HDI = (1/3) * (H_h + H_e + H_l)$ şeklinde tanımlanan endekste sağlık, eğitim ve yaşam standartları boyutlarını ifade eden $i = \{h, e, l\}$ boyut ile formüle edilmekte, i ise alt endeksi belirtmektedir. Bu endeksler, verilen üst ve alt sınırlar kullanılarak normalleştirilmiştir (Klugman vd., 2011: 3). HDI'nın bileşenlerini oluşturan üç göstergede, en yüksek skora sahip olan ülke ile en düşük skora sahip olan ülkenin skorları arasındaki fark paydayı oluşturmaktadır. Örneğin 1987'de ortalama yaşam beklentisinde 78 yıl ile en üstte olan Japonya ve 42 yıl ile en altta olan Afganistan, Etiyopya ve Sierra Leone arasındaki fark olan 36 yıldır. Benzer şekilde 1985'te okuryazarlıkta en üstte olan birkaç ülkenin ortalaması %100 ve en düşük %12 ile Somali'nin farkı %88'dir. Gelir açısından da tüketicinin alım gücünü en iyi yansıtan satın alma gücü paritesinden (SGP) hareketle oluşturulmuş ve daha az ağırlık sağlamak üzere logaritmik değerlere dönüştürülmüştür. Bu noktada gelirin paydası Zaire'nin 220 dolarlık geliri ile yüksek gelirli ülkelerdeki 4.861 \$ arasındaki fark olan 4.641 \$ olarak hesaplanmıştır (Kelley, 1991: 316-317). HDI'nın ayırt edici özelliğinin ise kişi başına çıktidan ziyade refahtaki değişimleri ve bunun da uzun dönemli trendleri yansıtmasıdır. Dolayısıyla kısa dönemli bir olguyu ele almaktan ziyade uzun dönemli eğilimleri göstermesi açısından ilgiye değer kabul edilmiştir (Crafts, 1997).

3 Gelişmişlik Göstergesi Boyutuyla HDI Üzerine Eleştiriler

HDI'nın oluşturulması esnasında gelişmişliği resmetmek amacıyla kullanılan üç göstergenin kuvvetle muhtemel başlangıçta etkin olduğu düşünülmeyle birlikte, özellikle devam edegelen süreçte bu üç göstergenin yetersiz ya da tam ölçüt olmadığına dair bir literatürün oluştuğu dikkat çekmektedir. Bu noktada gelirden standartlaştırma çabası SGP ile giderilirken, yani ABD doları bazlı gelirin her ülkede aynı satın alma gücüne sahip olmadığı gerçeği gibi, her ülkede alınan eğitimin okuryazarlık dışında, özellikle kalite -yenilikçilik ve girişimcilik bağlamında- benzeri katkı yapmayacağı veya sağlıkta da uzun yaşamında gerçekleştirilmesine rağmen pek de sağlıklı denemeyecek/kalitesiz bir yaşamın tartışılması gerektiği düşünülebilir.

HDI her ne kadar tartışmalı olsa da kişi bana gelire göre kalkınmışlıkta yine de iyi bir ölçüt olduğu ileri sürülmektedir. 2013 yılında yayınlanan HDI'ya göre Bangladeş'in 187 ülke arasında 146., Hindistan'ın ise 136. ülke olmasına karşılık, SGP gelirinde ilkinin 1.785 \$ ve ikincisinin 3.285 \$ olan geliri dikkate alındığında, iki ülke arasındaki gelir farkının 1,84 kat olmasına temas edilmekte; buna karşılık endekste yakınsamaya okuryazarlık (Hintlinin 4.4 yıllık okulda kalışına karşılık Bangladeşlinin 4.8 yıl kalması) ve ortalama yaşamda (Bangladeşlinin Hintliye göre 3.4 yıl daha fazla yaşaması) Bangladeş'in görece daha iyi olmasındaki etkisi vurgulanmıştır (Carter, 2013: 301, 305). Bu yönüyle HDI'nın mevcut durumu ile görece iyi bir kalkınmışlık göstergesi olduğu ileri sürülmüştür.

Carter (2013) tarafından yapılan lehte değerlendirmeye karşılık, HDI'ya yöneltilen eleştiriler arasında, bu göstergenin bileşenlerinin maksimum ve minimum değerleri açısından eşit ağırlık taşımadığı ileri sürülmektedir (Noorbakhsh, 1998: 590). Maksimum ve minimum değerler açısından benzer eleştiriyi Kelley (1991) de yapmıştır. HDI'daki göstergenin özgül ağırlığı, HDR'nin istisnai değerler seçme eğiliminde olduğu maksimum ve minimum uç noktaların seçimine duyarlı olabileceği ileri sürülmüştür. Örneğin, ilgili bir yılda yeterli/istenilen yaşam beklentisinin en yüksek ortalama yaşamlı ülke değil, gelişmiş ülkeler ortalamasının alınması gerekliliğine temas edilmiştir. Böylece HDI sıralamalarının alternatif uç noktalara duyarlılığına ilişkin testleri içermesinin faydalı olabileceği ileri sürülmüştür. Diğer taraftan GÜ için okuryazarlık ve ortalama yaşam açısından birbirine yakınlığın fazla olduğu belirlenmesi yapılmıştır. Özellikle eğitim göstergesi açısından zamana bağlı değişimin GOÜ'ler için anlamlılık taşıyacağı ifade edilmiştir. Bir başka endişe konusu da kişi başı gelir göstergesinin satın alma/üretim dönüşümünün bir ağırlık içerse de eğitim ve sağlığın olumlu yönde dönüşümüne yardımcı olamama olasılığı nedeniyle üç göstergenin eşit biçimde ağırlıklandırılması eleştiri konusudur. Buna ilaveten gelirden çok düşük pay ayırarak bebek ve çocukların aşılmasının ortalama yaşamı artırması da doğrusallıktan sapmaya yol açabileceği ileri sürülmüştür (Kelley, 1991: 318-319). Dolayısıyla HDI'ye yönelik eleştiriler bağlamında ortalama değerlerin alınması nedeniyle; (i) Ölçülen ortalama skorların dışında bırakılan önemli addedilecek değerler görülmeyebilir. (ii) Bir ülke içinde kadın ve erkeklerin yaşam koşulları arasında büyük bir uçurum olması ihtimalini ihmal eder. (iii) Birkaç aile veya klanda yüksek bir kişisel gelir yoğunlaşmasını gizleyebilir ve böylece etkili seçenekleri ve gerçek özgürlükleri önemli ölçüde azaltır ve siyasi istikrarı garanti altına almak için gereken minimum ekonomik ve sosyal uyumu engeller. (iv) Genel nüfusun kişisel güvenlik garantilerinin olmayabileceğini ve ülkelerinin siyasi ve sosyal yaşamına etkin bir şekilde katılma haklarının kısıtlanabileceğini hesaba katmaz. (v) Ülkenin mevcut gelişmişlik düzeyini gelecekte sürdüreceği nitelikte yeşil ekonomiyi ortaya koymayabilir. (vi) Belirli göstergelerin mevcut seviyelerinin ortalama bir ölçümü olduğu gerçeği, HDI'nın doğası gereği aşırı statik olduğu anlamı taşır (Bilbao-Ubillos, 2013: 474). Gelir, eğitim ve sağlık göstergelerinin bir ülkeyi oluşturan tüm insanlar arasında ortalama değerler cinsinden alınması konusu da tartışmalı kabul edilerek, bu göstergeler bağlamında özellikle cinsiyet ayrımcılığına dayalı olarak hesaplanacak HDI bileşenlerinde kadınlar aleyhine bir yapının varlığına temas edilmektedir. HDI'nın kadınlar bağlamında hesaplanması halinde HDI skorlarında ve sıralamasında çoğu ülkenin sıralamadaki yeri değişmektedir. 2004 yılında kadınlar için hesaplanan HDI'da 9 ülke dışındaki tüm ülkelerde kadın HDI skorları genel HDI skorlarından düşüktür. Kadın HDI skoru yüksek olan Lüksemburg (0,004 puan ile 6.'lıktan 2.'liğe), Macaristan (0,001 ile 31.'likten yine 31.'liğe), Estonya (0,012 ile 35.'likten 30.'luğa) Litvanya (0,013 ile 36.'lıktan 29.'luğa), Letonya (0,014 ile 42.'likten 34.'liğe), Rusya Federasyonu (0,016 ile 51.'likten 43.'lüğe), Beyaz Rusya (0,009 ile 53.'lükten 46.'lığa), Kazakistan (0,008 ile 62.'likten 54.'lüğe) ve Ukrayna'nın (0,007 ile 63.'lükten 55.'liğe) pozitif skorlarla mevcut HDI'nın üzerinde puanlama aldıkları görülmüştür. Diğer taraftan Türkiye'nin de HDI skoru 0.745 puan ve 72. sırası ise kadın HDI'da 0,049 puan düşerek 0,696 puana ve sıralaması da 76'ya gerilemiştir (Klasen, 2018).

Diğer taraftan HDI için İnsani Gelişme Raporu Ofisi, BM kuruluşları ve Dünya Bankası gibi ana kaynakları alıntılarla "doğrudan ülkelere veri toplamadığını" belirtse de verilerin nihai olarak ulusal hükümet istatistiklerinden elde edilmesi eleştirilmekte; pek çok ülke için ulusal istatistiklerin, ne kadar titizlikle üretilmiş olursa olsun, dikkatle incelenmesi gerektiğine temas edilmektedir. Ayrıca endeks, bir bütün olarak nüfus için ortalama rakamlara dayanmakta ve dolayısıyla nüfus içindeki farklılıkları göstermemektedir. Böylece 2010'dan itibaren UNDP'nin İnsani Gelişme Raporu'nun bir parçası olarak Eşitsizliğe Uyarlanmış HDI; Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi ve Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi türetilmesi, eksikliğin farkındalığı olarak addedilebilir. Bu bağlamda gelişmişliğin toplumsal anlamda adil gelir dağılımını sağlamadığı ve cinsiyet ayrımcılığının yaygınlığı sorunlarına temas edilmiştir (Carter, 2013).

HDI'nın yetersizliği tartışmaları bağlamında HDI'da kullanılan üç değişkenin ağırlıkları (eğitimin payı %20, gelirin payı %20 ve sağlığın payı %20) düşürülerek, Gini katsayısı (%8), çok boyutlu yoksulluk endeksi (%8), cinsiyet durumu (işgücüne katılımı kadın oranı ile parlamentoda kadın oranı - %8), sürdürülebilirlik (tüketimin ayak izi - %8) ve bireysel güvenlik (yurtdışındaki kümülatif mülteci sayısı ve 100 bin kişiye düşen cinayet sayısı - %8) değişkenleri ilave edilerek Birleşik Dinamik (Composite Dynamic -CD) CDHDI oluşturulmuştur. Bu yeni duruma göre 2010 yılı için cari HDI ve Bilbao-Ubillos tarafından oluşturulan CDHDI mukayesesinde, inceleme konusu yapılan 15 ülkeden 8 ülkenin (Letonya -1, Meksika -5, Peru -6, Ekvator -4, Kolombiya -9, Türkiye -3, Sri Lanka -2 ve Paraguay -1 sıra düşerek) sıralamalarının gerilediği, 6 ülkenin (Tunus +5, Çin +5, Tayland +5, Mısır +8, Fas +7 ve Senegal +1 sıra yükselerek) sıralamalarının iyileştiği ve 1 ülkenin de (Fildişi Sahili) sıralamasının

değişmediği belirlenmiştir (Bilbao-Ubillos, 2013: 478, 481). Bu bakımdan HDI'nın yeterli bir kalkınmışlık ölçütü olmadığı ve kalkınmayı temsil eden değişkenler bağlamında ülke sıralamalarının değişeceği ileri sürülmüştür.

Engineer ve King (2013) araştırmasında HDI'da eğitim ve sağlık gibi harcama kalemlerinin yansımalarını alırlarken, gelirin doğrudan dahili yerine gelirden yapılan tüketim harcamalarının kullanılması gerektiğine ilişkin eleştirilere yer vermişlerdir (Engineer ve King, 2013). Bir diğer çalışmada Salas-Bourgoin (2014) ise HDI'nın bir kalkınma ölçütü olmasına rağmen 2010'da ayarlanmış eşitsizliği içermesiyle, özellikle istihdam ve siyasal özgürlükler konusunda eksiklikleri barındırması nedeniyle eksikliğin olduğuna temas etmişlerdir. Ayrıca istihdam açısından istihdamın nüfusa oranı ve kurumsal olmayan istihdamın toplam istihdam içindeki payının kullanılması ve demokrasi için de özgürlüğün ölçütü olarak demokrasi endeksinin dahil edilmesi gerekliliğine değinilmiştir. Bu perspektifte HDI'nın üç temel bileşenini; (i) İnsan yetenekleri başlığında eğitim için yetişkinlerin ortalama eğitim süresi ve çocuklar için beklenen eğitim süresiyle, (ii) Seçenekler başlığı altında eğitim ve mal ve hizmetler şeklinde alt kalemler ile tasnif ederken, istihdamı toplam istihdamın nüfusa oranı ve kurumsal olmayan istihdamın toplam istihdam içindeki payıyla ve mal ve hizmetleri de fert başına GSMH'yle, (iii) Fırsatlar başlığında sağlığı doğumda ortalama yaşam beklentisiyle ve özgürlüğü de demokrasi endeksiyle temsil etmiştir. 2012 HDI verilerini yeni tanımlama çerçevesinde değerlendirdiğinde Norveç'in 1. sıradaki yeri değişmezken Almanya'nın 5.'likten 7.'liğe gerilediği; buna karşılık Arjantin (45.'likten 28.'liğe), Brezilya (85.'likten 54.'lüğe), Kolombiya (91.'likten 50.'liğe), İspanya (30.'luktan 23.'lüğe), Moldova (113.'lükten 74.'lüğe), Paraguay (111.'likten 47.'liğe), Peru (74.'lükten 47.'liğe), Sri Lanka (92.'likten 60.'lığa), Türkiye (90.'luktan 62.'liğe), Uruguay (51.'likten 21.'liğe), Venezuela (71.'likten 47.'liğe) ve Rusya Federasyonu'nun (55.'likten 43.'lüğe) durumunun daha üst sıralara taşındığı görülmüştür (Salas-Bourgoin, 2014).

Literatür HDI için kullanılan değişkenlerin ortalamayı yansıtmaması noktasında eksikliğine vurgu yaparken, kalkınmayı ve dolayısıyla insani gelişmişliği ölçmede kullanılan üç değişkenle yapılan kısıtlamalara temas etmektedir.

4 İnsani Gelişme Endeksi Tartışmaları ve Sağlıkta Yakınsama

HDI göstergeleri arasında yer alan gelir, eğitim ve sağlık göstergelerinin ortalama değerleri dikkate alması nedeniyle metodolojik açıdan eleştirilere ilaveten bu üç göstereye bir kısım değişkenler eklenerek daha ayrıntılı bir göstergenin oluşturulması gerektiği tartışmaları dikkat çekmektedir. Bu çalışmada özellikle gelir açısından yakınsamanın olacağına dair iyimser bakış açısının işlemediğine ve ayrıca gerek eğitimde zorunlu ilköğretim uygulamalarının, gerekse sağlıkta küresel ölçekte ortaya çıkan yayılma etkilerinin eğitim ve sağlıkta ülkelerin birbirine yakınsamasını sağlayacağı düşünülmektedir.

Maddison verilerini kullanarak 1870'ten 1973'e HDI olgusunun ele alınmasında ortalama yaşam beklentisinin seyrini gösteren aşağıdaki tablonun fikir vereceği düşünülebilir (Carter, 2013: 306-309).

	1870	1913	1950	1973
Avustralya	48,0	59,1	69,6	71,7
Avusturya	31,7	42,2	65,7	70,5
Belçika	40,0	49,6	67,5	71,4
Kanada	42,6	52,5	69,1	73,1
Danimarka	45,5	57,7	71,0	73,6
Finlandiya	36,5	46,2	66,3	70,7
Fransa	42,0	50,4	66,5	72,4
Almanya	36,2	49,0	67,5	70,6
İtalya	28,0	47,2	66,0	72,1
Japonya	37,0	44,4	64,0	73,3
Hollanda	38,9	56,1	72,1	74,0
Norveç	49,3	57,2	72,7	74,4
İspanya	33,7	41,8	63,9	72,9
İsveç	45,8	57,0	71,8	74,7
İsviçre	41,0	52,2	69,2	73,8
İngiltere	41,3	53,4	69,2	72,0
ABD	44,0	51,6	69,0	71,3
En düşük ve en yüksek yaşam oranı	%76,1	%41,3	%5,4	%5,9

Tablo 1. Ortalama Yaşamda Zamana Bağlı Olarak Ortaya Çıkan Gelişmeler **Kaynak:** Maddison verilerinden hareketle derleyen Carter (2013)'den alınmıştır.

1870'de en düşük gelirli ülke Japonya (741 \$) ile en yüksek gelirli ülke Avustralya (3.801 \$) arasındaki nispi fark %413 iken, 1913'de en düşük gelirli ülke (Japonya, 1.334 \$) ile en yüksek gelirli ülke (Avustralya, 5.505 \$) arasındaki fark %313'e, 1950'de en düşük gelirli ülke (Japonya, 1.873 \$) ile en yüksek gelirli ülke (ABD, 9.573

\$) arasındaki fark %411'e, 1973'de en düşük gelirli ülke (İspanya, 8739 \$) ile en yüksek gelirli ülke (İsviçre, 17.953 \$) arasındaki fark %105'e karşılık gelmiş; özellikle gelirden 1950'den sonra önemli bir şekilde yakınlaşma gözlenmiştir. Gelişmiş ülkeler arasında gelirden gözlenen son dönemdeki yakınsamanın ortalama yaşamda daha belirgin bir şekilde ortaya çıktığı gözlenmektedir. Şöyle ki, 1870'te ortalama yaşamın en yüksek olduğu ülke (Norveç, 49.3) ile en düşük olduğu ülke (İtalya, 28,0) arasındaki mesafe %76,1'den 1973'te bu mesafe %5,9'a düşmüştür. Bu durumu Carter (2013: 313) ölüm oranındaki son gelişmelerin çoğunun artan gelirlerden bağımsız olarak gerçekleştiğini ileri sürerek aynı zamanda 1870'ten beri ortalama yaşam süresinde büyük bir artış olduğuna işaret etmiştir. Gelişmiş ülkeler arasında gözlenen bu yakınsamanın gelir ve bunun sağlıktaki yarattığı kaynak aktarımına bağlı olarak ortaya çıktığı; diğer taraftan sağlıktaki taşıma veya yayılma etkileri ile çevreye sirayet ederek gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde de gözlenmeye başladığı ve bunda özellikle insani anlamda sağlıktaki gelişmelerin paylaşımı veya Covid'de de görüldüğü gibi salgının küresel bir sorun olması nedeniyle paylaşım gerekliliğinden kaynaklandığı ileri sürülebilir. Ancak ortalama yaşamda sağlanan yükselmeye karşılık, bunun ne kadar kaliteli bir yaşama karşılık geldiği tartışılmakta; ortalama yaşamdaki artışın toplumda işgücü artışı değil, sağlıksız uzun yaşayan insanların oluşturduğu yükteki artışın tartışılması gerektiği ileri sürülebilir.

Bu çalışmada veri setinin başladığı yıl 1972 ile mevcut son yıl olan 2020 arası dönem için ortalama yaşam beklentisindeki gelişmeler ele alınacaktır. Bu çerçevede seriler, dünya ortalaması ile düşük, orta ve yüksek gelirli ülkelere ilişkin verilerde oluşturulmuştur. Buna göre en yüksek yaşam beklentisine sahip ülke (LE) değerinin logaritması alınarak (logaritmik değer ifadesi "I" ile sembolize edilmiş) baz değer (ILE) oluşturulmuştur. Diğer taraftan genel bir grup olarak dünya ile özel alt gruplar olarak yüksek, orta ve düşük gelirli ortalama yaşam beklentilerinin de logaritmaları alınmış ve sırasıyla IW, IHI, IMI ve ILI şeklinde sembolize edilmiştir. Devamında ILE değerinden IW, IHI, IMI ve ILI değerleri çıkarılarak DIWE, DIHIE, DIMIE ve DILIE değerlerinden oluşan değişkenler türetilmiştir.

Burada en üst ortalama yaşama sahip ülke seçimi Dünya Bankasından elde edilirken, araştırmada baz ülke her yıl değişmekte olup söz konusu dönem boyunca en yüksek ortalama yaşama sahip ülke ve ortalama yaşam süresi Tablo 2'de gösterilmiştir.

Yıl	Ülke	Değer	Yıl	Ülke	Değer	Yıl	Ülke	Değer
1972	İsveç	74,72	1989	Japonya	78,77	2006	Hong Kong, Çin	82,38
1973	İsveç	74,87	1990	Japonya	78,84	2007	Makao, Çin	82,54
1974	İsveç	74,98	1991	Japonya	79,04	2008	Makao, Çin	82,89
1975	İzlanda	75,58	1992	Japonya	79,08	2009	Makao, Çin	83,28
1976	İzlanda	76,97	1993	Japonya	79,30	2010	Makao, Çin	83,11
1977	İzlanda	76,37	1994	Japonya	79,70	2011	Hong Kong, Çin	83,42
1978	İzlanda	76,65	1995	Japonya	79,54	2012	Hong Kong, Çin	83,48
1979	İzlanda	76,77	1996	Japonya	80,22	2013	Hong Kong, Çin	83,83
1980	İzlanda	76,85	1997	Japonya	80,42	2014	Hong Kong, Çin	83,98
1981	İzlanda	76,52	1998	Cebelitarık	80,66	2015	Hong Kong, Çin	84,28
1982	İzlanda	77,04	1999	Cebelitarık	81,53	2016	Makao, Çin	84,23
1983	Japan	76,92	2000	Cebelitarık	81,37	2017	Hong Kong, Çin	84,68
1984	İzlanda	77,58	2001	Hong Kong, Çin	81,42	2018	Hong Kong, Çin	84,93
1985	İzlanda	77,60	2002	Japonya	81,69	2019	Hong Kong, Çin	85,18
1986	Japonya	78,01	2003	Japonya	81,76	2020	Hong Kong, Çin	85,50
1987	Japonya	78,43	2004	Japonya	82,03			
1988	Japonya	78,35	2005	Makao, Çin	82,03			

Tablo 2. 1972-2020 Arasında Ortalama Yaşamın En Yüksek Olduğu Ülkeler Kaynak: Dünya Bankası verilerinden alınmıştır.

Özellikle ulusal gelir boyutuyla ülkelerin gelir açısından birbirine yaklaşması olgusu yakınsama olarak adlandırılmaktadır. Yakınsama olgusunun temelinde Neo-klasik iktisadın gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkeler arasındaki gelir farklılığının bir süre sonra ortadan kalkacağına dair argümanı yatmaktadır. Zamana bağlı olarak gelirden bu argümanın, yani yakınsamanın işlemediği ve hatta iraksamanın gerçekleştiği açıktır. Ancak, HDI bileşenleri arasında yer alan ortalama yaşamda yakınsamanın gerçekleştiği hipotezi bağlamında araştırmada kullanılacak DIWE, DIHIE, DIMIE ve DILIE değişkenlerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

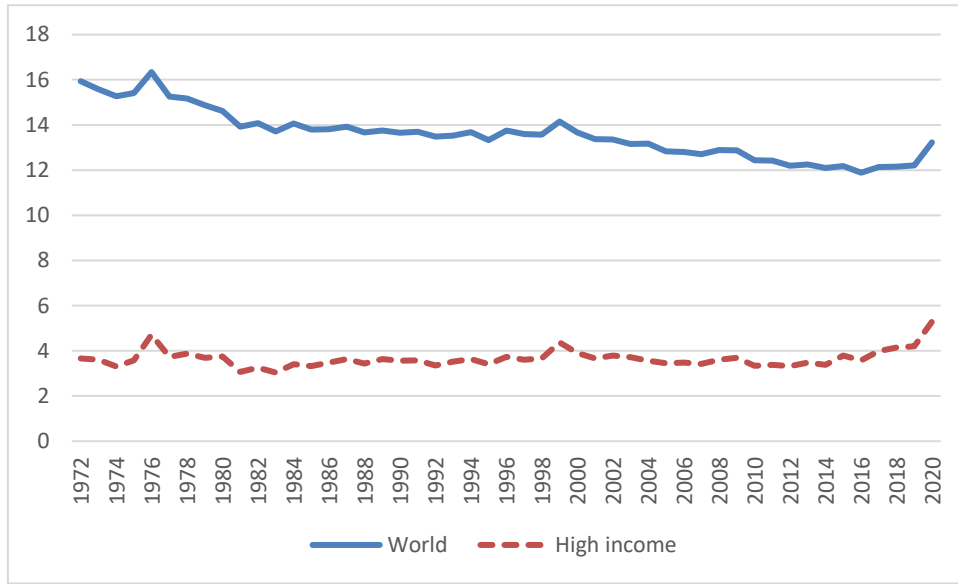
Tanımlayıcı istatistikler bağlamında yakınsama mekanizmasının işlediğine sinyal olarak DIWE, DIHIE, DIMIE ve DILIE değerlerinin standart hatalarına bakılabilir. Buna göre en yüksek standart hatanın DILIE değişkeninde olduğu görülmekte ve bunu sırasıyla DIMIE, DIWE ve DIHIE değişkenleri takip etmektedir. Standart hatanın en düşük olduğu DIHIE değişkeni yüksek gelirli ülke ortalama yaşamının en yüksek yaşamlı ülke ile arasındaki mesafenin çok düşük düzeyde oynaklık gösterdiğine işaret ederken, standart hatanın en yüksek olduğu DILIE

değişkeni düşük gelirli ülke ortalama yaşamının en yüksek yaşamlı ülke ile arasındaki mesafenin çok yüksek düzeyde oynaklık gösterdiğine işaret etmekte ve bu da farkın zamana bağlı yakınsadığına sinyal teşkil etmektedir.

	DIWE	DIHE	DIMIE	DILIE
Ortalama	0,186737	0,046595	0,209170	0,422009
Medyan	0,187038	0,045958	0,206298	0,450279
Maksimum	0,239802	0,063860	0,292665	0,515803
Minimum	0,152114	0,040308	0,161297	0,296306
Std. Hata	0,023902	0,004786	0,036078	0,072849
Çarpıklık		1,763324	0,686015	0,527747
Basıklık		7,259864	2,608485	2,541900
Jarque-Bera		62,44168	4,156327	2,703009
Olasılık		0,000000	0,125160	0,258851
Toplam		2,283177	10,24932	9,150133
Toplam Kare Sapması		0,001100	0,062480	0,027422
Gözlem Sayısı		49	49	49
1972'de ortalama yaşam	58,79	71,06	55,76	44,61
2020'de ortalama yaşam	72,72	80,21	71,71	68,64
1972-2020 arası mutlak değişim	13,93	9,15	15,95	24,03
1972-2020 arası nispi değişim (%)	23,7	12,9	28,6	53,9

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

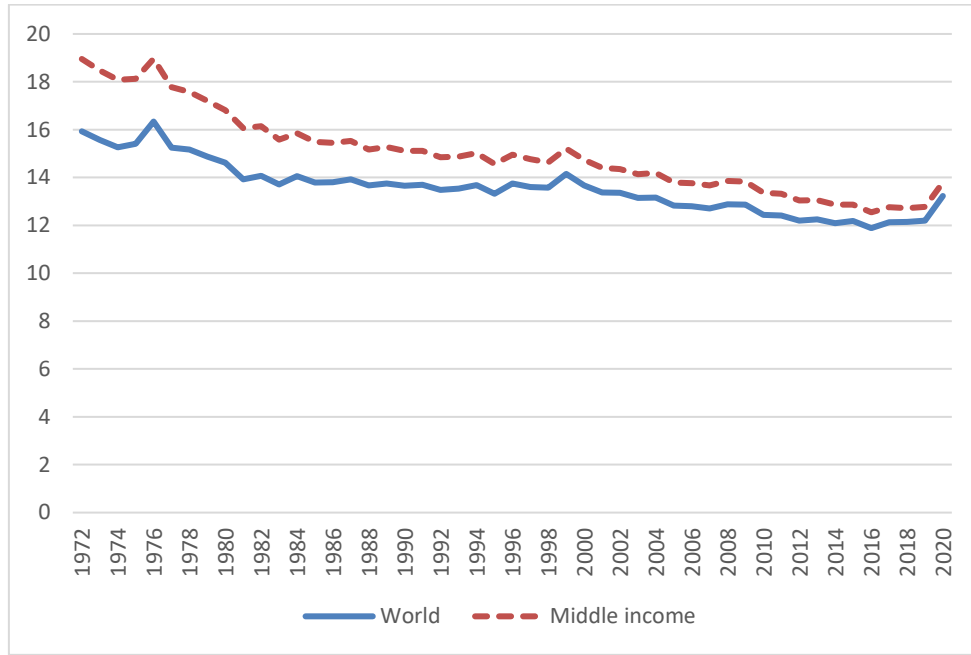
Çalışmada logaritmik formu alınmadan orijinal veriler ile en yüksek yaşama sahip ülke yılının ilgili grup ortalama yaşamı arasındaki farkın alındığı değişkenlerin zamana bağlı grafiklerinden de yakınsamanın işleyip işlemediği görsel olarak izlenebilir. Bu çerçevede dünya ortalama yaşamının (W) ve yüksek gelirli ülkeler ortalama yaşamının (HI) en yüksek ortalama yaşama sahip ülke (LE) arasındaki farkları gösteren grafik aşağıda gösterilmiştir. Devamındaki şekillerde de dünya ortalama yaşamının (W) baz örnek olarak alınması yoluna gidilmiştir.

Şekil 1: Dünya (DWE) ve Yüksek Gelirli Ülkelerde (DHIE) Ortalama Yaşam Farklarında Gelişmeler

Dünya genelinde (World) kendi içerisinde ortalama yaşam 1972'de 58,79 iken, 2020'de 72,72'ye yükselmiş; 49 yılda ortalama yaşamda 13,93 yıl artış olurken, artış nispeti ise %23,7 olarak gerçekleşmiştir. Yüksek gelirli (High income) ülkelerde ise ortalama yaşam 1972'de 71,06 iken, 2020'de 80,21'e yükselmiş; 49 yılda ortalama yaşamda 9,15 yıl artış olurken, artış nispeti ise %12,9 olmuştur (bkz. Tablo 3). Bu durum yüksek gelirli ülkelerde artış hızının dünya ortalama artışına göre düşük kaldığına işaret etmekte ve böylece yüksek gelirli ülkelerdeki düşük artış hızının durağan duruma gittiğini göstermektedir. Grafikte de orijinal değerler cinsinden en yüksek ortalama yaşama sahip olan ülke ile mesafenin dünya ölçeğinde azaldığı; buna karşılık yüksek gelirli ülkelerde hemen hemen sabite yakın bir seyir izlediği görülmektedir.

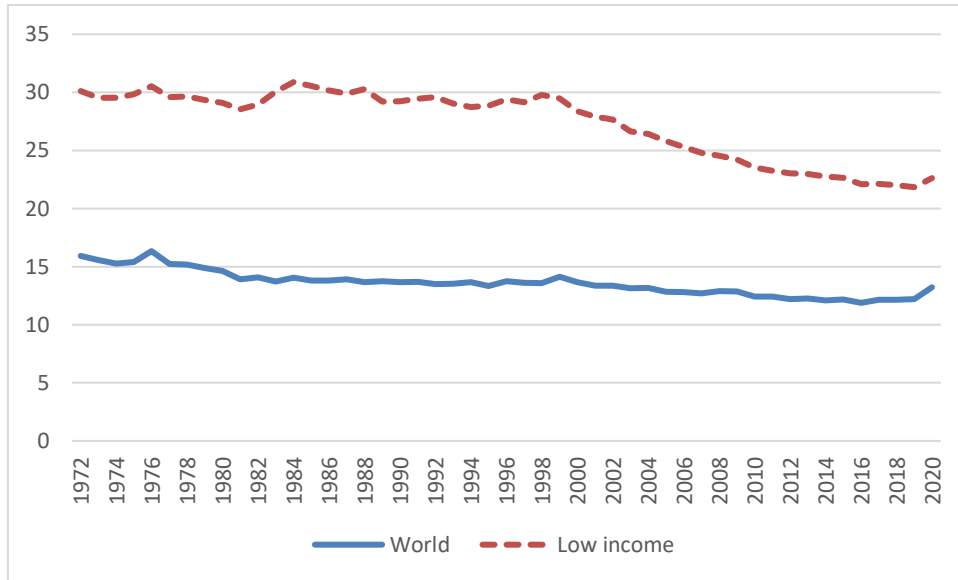
Dünya ortalama yaşamının (W) ve orta gelirli ülkeler ortalama yaşamının (MI) en yüksek ortalama yaşama sahip ülke (LE) arasındaki farkları gösteren grafik aşağıda resmedilmiştir.

Şekil 2. Dünya (DWE) ve Orta Gelirli Ülkelerde (DMIE) Ortalama Yaşam Farklarında Gelişmeler

Orta gelirli (Middle income) ülkelerde ortalama yaşam 1972’de 55,76 iken, 2020’de 71,71’e yükselmiş; 49 yılda ortalama yaşamda 15,95 yıl artış olurken, artış nispeti ise %28,6 olmuştur (bkz. Tablo 3). Bu durum orta gelirli ülkelerde artış hızının yüksek gelirli ülkeler ve dünya ortalama artışına göre yüksek olduğunu göstermekte ve böylece orta gelirli ülkelerdeki yüksek artış hızının söz konusu olduğunu ve mesafenin kapandığını ifade etmektedir. Grafikte de orijinal değerler cinsinden en yüksek ortalama yaşama sahip olan ülke ile mesafenin hem dünya ölçeğinde hem de orta gelirli ülkelerde azaldığına dair bir seyrin olduğu da görülmektedir.

Son olarak dünya ortalama yaşamının (W) ve düşük gelirli ülkeler ortalama yaşamının (LI) en yüksek ortalama yaşama sahip ülke (LE) arasındaki farkları gösteren grafik aşağıda gibidir.

Şekil 3. Dünya (DWE) ve Düşük Gelirli Ülkelerde (DLIE) Ortalama Yaşam Farklarında Gelişmeler

Düşük gelirli (Low income) ülkelerde ortalama yaşam 1972’de 44,61 iken, 2020’de 68,64’e yükselmiş; 49 yılda ortalama yaşamda 24,03 yıl artış olurken, artış nispeti ise %53,9 olmuştur (bkz. Tablo 3). Bu durum, düşük gelirli ülkelerde artış hızının dünya ortalama artışından da yüksek ve orta gelirli ülkeler ortalama artışından da yüksek olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla düşük gelirli ülkelerdeki çok yüksek artış hızı, yakınsamanın güçlü bir şekilde çalıştığına işaret etmektedir. Grafikte de orijinal değerler cinsinden en yüksek ortalama yaşama sahip olan ülke ile mesafenin dünya ölçeğinde azaldığı; buna karşılık düşük gelirli ülkelerde bunun daha hızlı bir azalış seyri izlediği görülmektedir.

Burada analiz edilmesi planlanan ülke gruplarının ortalama yaşamları arasındaki farka ilişkin değişkenlerin zaman serisi analizleri bağlamında değerlendirilmek istenmektedir. Örneğin $DILIE = ILE - ILI$ olarak oluşturulduğundan, yakınsamanın varlığı $DILIE$ değişkeninin sifıra yaklaşması halinde mümkün olacaktır. Bu yaklaşım Bernard ve Durlauf (1996) tarafından zaman serisi analizleri çerçevesinde yakınsama olgusunun; $\lim_{t \rightarrow \infty} E(Y_{i,t+n} - Y_{j,t+n} | I_t) = 0$ şeklinde tanımlanmıştır. Burada iki ülke (i ve j ülkeleri) arasında yakınsamanın gerçekleşmesi için başlangıç zamanı olarak "t" zamanından başlayarak cari zaman "t+n"de i ve j ülkeleri arasında inceleme konusu yapılan değişkenin (özellikle gelir değişkeni için) farkının sonlu olmayan bir periyotta ($n \rightarrow \infty$) sifıra eşitleneceği ile ifade edilmiştir (Nişancı vd., 2014: 622). Diğer bir ifadeyle yakınsamanın gerçekleşmesi bu iki değişkenin farkının sifıra yaklaşması ile temsil edilirken, birim kök sınavında da bu değişkenin seviyede durağan olması gerekmektedir. Bu bağlamda değişkenlere ilişkin olarak yapılan durağanlık sınamaları sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

	DIWE	DIHE	DIMIE	DILIE
Katsayı	-0,01125	-0,44409	-0,0158	-0,00992
Standart hata	0,003851	0,151574	0,003954	0,003039
t istatistikleri	-2,92187	-2,92984	-3,99598	-3,26335
Olasılık	0,0044	0,0493	0,0002	0,0016

Tablo 4. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Geleneksel birim kök sınamalarından ADF birim kök testlerine göre en yüksek yaşama sahip ülkeye burada alınan dünya ortalamasının ve yüksek, orta ve düşük gelirli ülke değerlerinin yakınsadığına dair sonuçlar elde edilmiştir. Dolayısıyla ekonometrik analizler bağlamında birim kök sınamalarının, tıpkı tanımlayıcı istatistikler ve grafiksel analizler bağlamında yapılan analizlerle örtüşen sonuçlar verdiği görülmüştür.

5 Sonuç

Literatürde HDI'nın oluşturulması esnasında gelişmişliği resmetmek amacıyla kullanılan kişi başına gelir, eğitim ve sağlık göstergelerinin başlangıçta etkin bir gelişmişlik göstergesi olduğu kabul edilmekte; ancak cari literatürde bu göstergelerin istatistiki veri temininden, bu değişkenlere ilişkin ortalama değerlerin alınmasına varıncaya kadar eksiklikler içerdiği ileri sürülmektedir. Dolayısıyla literatürde ilave değişken ve ağırlıklarla yeni göstergelerin oluşturulması tartışılmaktadır. Bu çalışmada gelir dışındaki sağlık ve eğitim göstergesinin ülkeler arasında benzeşme ya da yakınsama göstermesi nedeniyle yetersiz kaldığı ve böylece HDI'ya ilişkin literatürdeki tartışmalara eğitimde ülkelerin zorunlu ilköğretim uygulamalarının ve sağlıkta da ülkeler arasında paylaşımaya dayalı politikaların yakınsamaya yol açtığı düşünülmektedir.

Bu çalışmada özellikle sağlık göstergesinin yakınsama göstermesi bağlamında kalkınmışlık göstergesi olmaktan çıktığına dair düşünceden hareketle oluşturulan hipotezin test edilmesi amaçlanmıştır. Diğer bir ifadeyle sağlık göstergesini temsilen alınan ortalama yaşam süresinin gelişmişlik farkını kapatacak şekilde ülkelerde benzeşmeye yol açacağı, yani yakınsamayı gerçekleştireceği savı analizlere konu edilmiştir. Bu çerçevede 1972-2020 arası dönem için her bir yılda en uzun ortalama yaşama sahip olan ülke verisinin logaritmik değeri; dünya ortalama yaşam verisinin logaritmik değerinden, yüksek gelirli ülkeler ortalama yaşam verisinin logaritmik değerinden, orta gelirli ülkeler ortalama yaşam verisinin logaritmik değerinden ve düşük gelirli ülkeler ortalama yaşam verisinin logaritmik değerinden çıkarılarak dört adet yeni veri seti oluşturulmuştur. Bu veri setlerinin sifıra yaklaşması, hipotezin doğruluğunu teyit edecektir. Grafiksel analizler, istatistiki tanımlayıcı analizler ve ekonometrik birim kök analizleri sonucunda en yüksek ortalama yaşama sahip ülkeye doğru bir yakınsama mekanizmasının işlediği tespit edilmiştir.

Özetle ülke grupları açısından iktisadi gelişmişlik farkına karşılık insani gelişmişlikte kullanılan sağlık göstergelerinde yakınsamanın varlığı ve dolayısıyla ortalama yaşamda ülkeler arasında farkın kalkmaya başladığına dair hipotezin geçerliliği dikkat çekmektedir. Ancak, bu göstergenin kaliteli bir yaşama karşılık gelen bir yakınsama olup olmadığı tartışmalıdır. Diğer bir ifadeyle gerçekten gelişmişlik açısından farklılık arz eden ülkelerde sağlık koşullarında iyileşmelerin ortalama yaşamı yükseltmesine karşılık, eğitimde olduğu gibi kalite boyutunun tartışılmasına benzer şekilde, ortalama yaşamda da kaliteli bir yaşamın varlığı şüpheli addedilebilir. Zira düşük ve orta gelirli ülkelerdeki insanlarda düşük gelir ve düşük kalitede eğitimin bilinç düzeyi eksikliği yarattığı; ortalama yaşam yükselse de, bunun kaliteli bir yaşam anlamı taşıyıp taşımadığı araştırılabilir. Bu da yaşlı nüfusta kalitesiz yaşama tekabül eden kanser, obezite, psikolojik hastalıklar ve Alzheimer gibi hastalıklı birey sayısının o toplumlarda fazlalaşmasının aynı zamanda ekonomik bir yük teşkil edeceği ve bunun da seküler durgunluğu derinleştirerek gelişmeyi aşağı çekeceği düşünülerek araştırma konusu yapılabilir. Ayrıca HDI göstergeleri içinde yer alan eğitim ve sağlıkta yakınsama nedeniyle başa dönülerek sadece gelirin baskın olduğu bir HDI'nın varlığından bahsedilebilir. Bunun yerine beşeri sermayeyi eğitim ve sağlık ile temsil edilen bakış açısı yerine nitel gösterge olarak inovasyon-patent, yüksek teknoloji mal ihracatı ile Gini ve demokrasi göstergelerinin yanına yolsuzluk göstergesi eklenerek yeni bir endeks arayışının sağlıklı olacağı düşünülebilir.

Kaynakça

- Bernard, A.B., Durlauf, S.N. (1996). Interpreting Tests of the Convergence Hypothesis. *Journal of Econometrics*, 71, 61-73.
- Bilbao-Ubillos, J. (2013). Another Approach to Measuring Human Development: The Composite Dynamic Human Development Index. *Social Indicators Research*, 111(2), 473-484.
- Carter, J. (2013). International Indices: Confusing or Clarifying the Poverty Debate? The Human Development Index and Other Ways of Quantifying Difference in Achieving Human Potential. Share web Poverty-Wellbeing, April 2013. [Erişim, 05/03/2023] <https://www.shareweb.ch/site/Poverty-Wellbeing/addressingpovertyinpractice/Pages/International-indices--confusing-or-clarifying-poverty-debate.aspx>
- Crafts, N.F. (1997). The Human Development Index and changes in standards of living: Some historical comparisons. *European Review of Economic History*, 1(3), 299-322.
- Dasgupta, P. & Weale, M. (1992). On Measuring the Quality of Life. *World Development*, 20(1), 119-131.
- Dervis, K. & Klugman, J. (2011). Measuring human progress: the contribution of the Human Development Index and related indices. *Revue d'économie Politique*, 121(1), 73-92
- Engineer, M. & King, I. (2013). Maximizing Human Development. *The Canadian Journal of Economics*, 46(2), 497-525.
- Kelley, A.C. (1991). The Human Development Index: Handle with Care. *Population and Development Review*, 17(2), 315-324.
- Klasen, S. (2018). Human Development Indices and Indicators: A Critical Evaluation. *UNDP Human Development Report Office*, Background Paper.
- Klugman, J., Rodríguez, F., & Choi, H.J. (2011). The HDI 2010: new controversies, old critiques. *The Journal of Economic Inequality*, 9, 249-288.
- Nişancı, M., Yurttañıkımaz, Z.Ç., Türkmen, A. & Emsen, Ö.S. (2014). Ekonomik Performans Kriteri Olarak Maastricht Kriterlerine Yakınsama: Geçiř Ekonomileri Üzerine Uygulama. In *Proceedings of International Conference on Economics Finance and Banking*, Üsküp, July 2014, 616-624.
- Noorbakhsh, F. (1998). The Human Development Index: Some Technical Issues and Alternative Indices. *Journal of International Development*, 10, 589-605.
- Salas-Bourgoın, M. A. (2014). A Proposal for a Modified Human Development Index. *Cepalreview*, 112, 29-44.
- Sen, A. (1984). The living standard, *Oxford Economic Papers*, 36, 74-90.
- World Bank, World Development Indicators Databank, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> [Erişim, 02/03/2023]